

Verslag bijeenkomst

Werkgezelschap Godsdienstsociologie en Godsdienst antropologie

12 februari 2016

Aanwezig:

Wouter van Beek, Hans Boutellier, Peter Edelman, Kees de Groot, Lammert Jansma, Jan Jonkers, Joris Kregting (secretaris), Chris 't Mannetje, Rein Nauta, Erik Sengers, Jan Sloot, Henk Tieleman, Sipco Velenga (voorzitter) en Nico Vink.

Boekpresentatie Prof. dr. Hans Boutellier (wetenschappelijk directeur Verwey-Jonker Instituut en bijzonder hoogleraar Veiligheid & Burgerschap aan de VU), *Het Seculiere experiment*.

Achtergrond

Het schrijven van 'Het seculiere experiment' was een persoonlijk project. Als kind van de secularisering nam Boutellier in de jaren zestig van de vorige eeuw afscheid van zijn katholieke roots. Het project kreeg vorm in een pelgrimstocht per fiets naar Rome. Over deze tocht is aanvullend op 'Het seculiere experiment' een gratis e-book beschikbaar: [De gemankeerde nieuwe mensch. Alleen naar Rome fietsen.](#)

Wat is de actuele urgentie van het boek?

1. Nederland kent morele verlegenheid, waar staan we voor?
2. Hoe gaan we om met de Islam en de waarheidsaanspraken die daar vanuit gaan.

Het boek behandelt een complex, gevoelig en precair onderwerp, niet vanuit theologisch perspectief maar vanuit de vraag wat het betekent om te leven onder seculiere condities.

Een experiment?

Waarom is het een experiment? De grote omslag uit de jaren zestig van de vorige eeuw was abrupt en betrekkelijk uniek (andere landen in Europa als Italië en Polen kennen bijvoorbeeld al een heel ander verhaal). De ontwikkeling is mondiaal en historisch dus nieuw.

De seculiere conditie

De seculariseringsthese kent hiaten. Modernisering leidt niet automatisch tot secularisering en er is sprake van een zeer gedifferentieerder beeld. Er is op individueel niveau veel geloof en de geopolitieke relevantie van geloof neemt toe.

Welke condities zijn kenmerkend voor onze huidige samenleving?

- Diepe twijfel is de grondslag van onze westerse samenleving.
- De seculiere conditie: geen atheïsme, maar keuzevrijheid.
- God verdween uit de hoofden van mensen, het speelt steeds minder een rol in het openbare leven.
- Religie speelt geen wezenlijke rol in (wat Taylor noemt) *social imagineries*.
- De huidige samenleving is een religieuze en spirituele warboel.

Veldstudies

In het boek behandelt Boutellier een vijftal veldstudies:

- Criminaliteit: vooral de angst voor chaos is toegenomen (in plaats van de criminaliteit zelf). Dit is mogelijk een gevolg van de verdwenen geborgenheid van religie.
- Surveillance: als antwoord op de angst (in plaats van religie).
- Seksualiteit: er zijn nogal wat problemen als het gaat om seksueel en relationeel geweld.
- Diversiteit en immigratie: een einde aan de integratie.
- Rol van sociale wetenschappen: door uitbouw van deze wetenschappen gingen ze functioneren als indicatie-instrument. Sociale wetenschappen geven weer wat er kan gebeuren (*können*).

De balans

Wat is het geworden? Een 'pragmacratie' met drie kenmerken:

- De dynamische continuïteit als algemeen belang van de samenleving.
- Enkele normatieve fundamenteën: recht, regulering en wederkerigheid.
- Een 'esthetiek van de praktijken' met een richtinggevende betekenis.

Volgens Boutellier is het geen 'zooitje' geworden maar kunnen we moeilijk in de seculiere staat geloven, de bezieling ontbreekt. Het seculiere succes schuilt in pluriform pragmatisme maar daar komt tegelijk het onbehagen vandaan. Er zijn geen of weinig kritische maar vooral radicale posities. Eigenlijk kunnen we nergens meer echt in geloven....Of zijn er niet toch gemeenschappelijke zaken waar we in kunnen geloven?

Boutellier noemt:

- Het gedroomde godenrijk, iedereen mag zijn eigen God kiezen.
- De samenleving is niet louter geïndividualiseerd, er is een *buzz* van waarden. Er is nog steeds een wijze waarop we vorm geven aan een publiek moraal onder seculiere condities.
- Er zijn flitsen van gedeeld vervuld zijn, van een emergente God (bijvoorbeeld de rouw tour na de ramp met de MH17).

Discussie

In de discussie komen andere veldstudies aan de orde, bijvoorbeeld rond ethiek/respect/beschaving. Boutellier heeft slechts een beperkt aantal kunnen bespreken maar de werkelijkheid is natuurlijk veel meer divers en ingewikkelder. Ook wordt de empirische basis voor de geschetste ontwikkelingen bevraagd. De insteek van het boek is niet-wetenschappelijk, het is volgens Boutellier goed om af en toe eens te proberen het totale landschap te schetsen, ook al is dat dan zonder empirische toetsing. Tot slot rijst de vraag of de pragmatiek echt overheerst of dat in feite de ideologie van het neoliberalisme alom aanwezig en dominant is.

Presentatie dr. Kees de Groot (Tilburg School of Catholic Theology), *Sociology of religion in the Netherlands*

(artikel in Anthony J. Blasi & Giuseppe Giordan (Eds.), *Sociologies of religion: National traditions* (pp. 132-161). Leiden/Boston: Brill. (Religion and the social order, 25)).

De studie naar de Nederlandse godsdienstsociologie begint met twee observaties:

- In 1953 werd het tijdschrift *Sociaal Kompas* in Nederland opgericht door Zeegers (geen socioloog). Het tijdschrift behandelde 'socio-religieus' onderzoek in dienst van de kerk.
- In de periode 2001-2014 zijn er nauwelijks nog publicaties van Nederlandse godsdienstsociologen in *Social Compass* verschenen.

De geschiedenis van de Nederlandse godsdienstsociologie wordt onderscheiden in zes perioden:

1. De begindagen (1911-1944)

Sociografie en sociologie, met als stichters Steinmetz en Bongers, komen samen en leiden tot het bekende proefschrift van Kruijt (niet-religieus, socialist): *De ontkerkelijking in Nederland*.

Daarnaast was er normatieve sociologie binnen de confessionele milieus (binnen de kerken).

Kenmerkend: het ging over secularisering en ook hoe men christelijke perspectieven beter kon neerzetten.

2. Onderzoeksinstituten (1945-1959)

Kruijt en Banning vormen in 1945 het Sociologisch Instituut (verbonden aan Hervormde Kerk), het eerste sociologische instituut van een kerk ter wereld. Daarnaast ontstaat de katholieke evenknie, het Kaski (1946), opgericht door Zeegers en Goddijn. Beide instituten deden meer dan godsdienstsociologisch onderzoek maar werden wel als zodanig getypeerd. Ook de gereformeerden en humanisten richtten hun eigen instituten op.

Kenmerkend: het ging over de moderniserende maatschappij met uitgangspunten binnen de verzuilde instituties en met subsidiëring door overheid.

3. Tussen kerk en wetenschap (1960-1969)

In deze periode komt een einde aan subsidiëring van onderzoeksinstituten door de overheid. Werknemers komen bij universiteiten terecht en er ontstaan leerstoelen van Schreuder, Laeyendecker en Vrijhof (de 'academische godsdienstsociologie'). Binnen kerken ontstaat vernieuwingsonderzoek (voor die kerken) door Goddijn, Laeyendecker, Thung en Dekker (de 'betrokken kerkelijke godsdienstsociologie'). In 1969 ontstaat overigens de Werkgroep Godsdienstsociologie (!).

Kenmerkend: het perspectief van kerkvernieuwing staat centraal.

4. Expansie van de academische godsdienstsociologie (1970-1979)

Er vindt een explosie plaats van leerstoelen (tot een maximum van elf) maar wel vaak verbonden aan theologische faculteiten en hogescholen. In het onderzoek worden internationale trends gevolgd: het ontdekken van nieuw religieus bewustzijn (in lijn van Berger en Luckman), de opkomst van nieuwe 'religieuze bewegingen', niet meer vanuit kerkelijk perspectief.

Kenmerkend: modernisering van de theologie door inbreng van het sociaal-wetenschappelijk perspectief.

5. Diffusie van specialismen (1980-2000)

De toename van leerstoelen is slechts van korte duur. Drie blijven er over:

- VU: Dekker en Stoffels
- Utrecht/Tilburg: Hilhorst en Hellemans
- Nijmegen: Schreuder en Peters

In deze periode manifesteren zich ook enkele grote surveys met godsdienstsociologische inhoud:

- Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON)
- God in Nederland (met ook al een versie in 1966)
- European Value Study

Er vindt ook instroom plaats in de Nederlandse godsdienstsociologie vanuit de empirische theologie en religiewetenschappen (bijvoorbeeld Van der Ven, Vermeer en Schilderman).

Kenmerkend: het aan de orde stellen van religie als 'de vergeten factor'.

6. De huidige godsdienstsociologie (2001-2015)

Godsdienstsociologie krijgt aandacht in de NWO-programma's *The Future of Religious Past* en *Religie in de moderne samenleving*. Ander gerelateerd onderzoek dat De Groot noemt:

- Religiestudies (Von Stuckrad, Hanegraaf)
- Empirisch onderzoek theologie (Ganzevoort) en rituele studies (Post)
- Cultuursociologie (Houtman)
- Empirische religiestudies (Schilderman)
- Sociologie van religie en kerk (De Hart, Stoffels en Hellemans)

Recent komt het tijdschrift *Religie en samenleving* tot stand.

Kenmerkend: religie als iets (onderzoeksonderwerp) waar je je zorgen over maakt (ook rond de islam).

Volgens De Groot zijn in grote lijnen de ontwikkelingen als volgt te schetsen:

In het politieke veld:

1. Fase van modernisering van Nederland met rol/financiering van kerkelijke-institutionele instituten.
2. Fase van het ontstaan van theologische faculteiten hogescholen met financiering door de overheid.
3. Fase van financiering van onderzoek naar religie als onderdeel van een multiculturele samenleving.

In het religieuze veld:

1. Fase van religieuze subculturen als basis.
2. Fase van het ondersteunen van kerkvernieuwing.
3. Fase van opname nieuwe aandachtsgebieden als spiritualiteit en de islam.

In het academische veld:

1. Fase van het negeren van religie.
2. Fase van theologische interesse in de sociologie.
3. Fase van empirische verandering binnen religiestudies met hernieuwde interesse.

Tot slot, godsdienstsociologie kent in Nederland een grillige ontstaansgeschiedenis, geboren uit het samengaan van verschillende projecten (kerkelijk en niet-kerkelijk) maar is daarna redelijk volgroeid. Momenteel echter is de godsdienstsociologie slechts zeer beperkt de hoeder van belangrijke thema's als de ontwikkeling van de islam in Europa of van spiritualiteit.

In de discussie komt de zwakke institutionele basis van godsdienstsociologie aan faculteiten aan de orde. Godsdienstsociologie heeft pas relatief laat een plaats verworven binnen de academische wereld. Bovendien is ze meer te vinden binnen theologische instellingen dan binnen de sociologie. Binnen de theologische setting wordt ze beschouwd als een hulpwetenschap, binnen de sociologie, waar het secularisatieparadigma nog steeds zijn sporen nalaat, als een subdiscipline die zich met een thema bezig houdt van gering maatschappelijk gewicht. Godsdienstsociologie kwam uit religieuze instituten voort en kende geen goede, of in ieder geval een late landing in de wetenschap. En door de snelle secularisering raakte de kerkelijke godsdienstsociologische instituten snel uit zicht. De van oorsprong kerkelijke inbedding met de eigen theologische achtergrond zorgt er wellicht voor dat godsdienstsociologen niet goed geëquipeerd zijn voor on-

derzoek naar nieuwe religiositeit en naar de islam. Wellicht is godsdienst ook niet meer als apart onderwerp binnen de sociologie te beschouwen en kan transcendentie geen centraal begrip meer zijn.

Daarnaast komt de vraag aan de orde of de vaak kwantitatieve manier waarop de Nederlandse godsdienst-sociologen religie bestuderen, volstaat. Zijn surveys wel het goede instrument om de huidige transitie van geloof te meten of een goed beeld te schetsen van de huidige enorme religieuze diversiteit? Aan de andere kant spelen kosten-baten afwegingen, kun je detailstudies of participerende observaties niet onder de hele Nederlandse bevolking doen en is dit meer het domein van de antropologen.